

ตำนานผาแดงนางไอ่และกระรอกเผือก

ตำนานหนองน้ำและตำนานนาค

คนไทยและคนอีสาน มีความสัมพันธ์กับน้ำมาตั้งแต่อดีต ทั้งเรื่องของการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณใกล้ลำน้ำขนาดใหญ่ เพื่อการอุปโภค บริโภค โดยเฉพาะในชุมชนเกษตรกรรม ที่ต้องอาศัยน้ำฝนและแหล่งน้ำในการเพาะปลูก ดังนั้นน้ำจึงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ และเป็นจุดเริ่มต้นของตำนาน การสร้างเรื่องราวและจินตนาการของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับลำน้ำซึ่งถูกบอกเล่าสืบต่อกันมา ดังเช่นเรื่องของพญานาค ที่เป็นสัตว์ในตำนานของการให้ความอุดมสมบูรณ์ การสร้างลำน้ำ รวมถึงนาคเป็นสิ่งที่ถูกใช้เป็นเกณฑ์วัดปริมาณน้ำในแต่ละปี ที่คนไทยเรียกว่า นาคให้น้ำ ตั้งแต่แรกหนึ่งตัวจนถึงเจ็ดตัว ถ้าปีไหนมีน้ำอุดมสมบูรณ์จะมีนาคให้น้ำน้อยตัว เพราะนาคจะกลืนน้ำไว้ในท้อง ถ้ามีนาคหลายตัวก็จะกลืนน้ำมาก ปริมาณน้ำจึงมีความสัมพันธ์แบบผกผันกับจำนวนนาคที่ให้น้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคในรอบปี¹

นาคเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์และแสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในภูมิภาคเอเชีย โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การอพยพเคลื่อนย้ายของชนชาติไทย จากจีน เคลื่อนลงมาทางใต้ ผ่านตำนานนาคเมืองหนองแส นาคเมืองหนองหานและนาคเมืองโยนก ที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับนาคและการก่อกำเนิดลำน้ำ เช่นตำนานนาคเมืองหนองแส² ที่พูดถึงความสัมพันธ์ของพญานาคผู้ยิ่งใหญ่สองตัวที่อาศัยอยู่ร่วมกันในหนองแสคือ สุวรรณนาคหรือโยนกวดินาค ผู้อยู่หัวหนอง และธนะมูลนาคหรือสุทโธนาคนาคผู้อยู่ท้ายหนอง จนกระทั่งมีปัญหาขัดแย้งกันเรื่องการแบ่งปันอาหาร จากขึ้นเนื้อสัตว์ที่หามาได้จึงเกิดการสู้รบกัน และแยกกันออกไปจากหนองแส สุวรรณนาคจึงได้ขึ้นไปทางภาคเหนือของไทยสร้างแม่น้ำน่าน ส่วนสุทโธนาคนาคลงไปทางภาคอีสานเพื่อสร้างแม่น้ำโขง⁴ ตำนานทั้งของโยนกนาคและของอีสานมีความเหมือนกันอยู่ใน

¹ ละไม “นาค...น้ำ ผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์แห่งชีวิต,” กิณี 12 (มิถุนายน 2538) : 66- 70.

² หนองแสเป็นแม่น้ำสายหนึ่งที่เชื่อว่ามีอยู่ในประเทศจีน เขตคุนหมิงหรือยูนนาน ไหลลงทะเลแดง ในสมัยที่ไทยยังไม่ได้อพยพลงมา ไทยตั้งอาณาจักรหนองแสที่เมืองตะลีฟู หรือเมืองหนองแสเป็นราชธานี (อ้างจากปริชา 2524 : 52)

³ เรื่องของขึ้นเนื้อสัตว์ เริ่มจากธนะมูลนาคได้ช้างมาก็เอามาแบ่งปันสุวรรณนาคผู้เป็นเพื่อน ต่อมาสุวรรณนาคก็พบแม่น้ำหนึ่ง ก็เลยฆ่าและนำมาแบ่งปันให้กับสุทโธนาคนาค เลยสร้างความไม่พอใจกับสุทโธนาคนาคหาว่าสุวรรณนาคเก็บขึ้นเนื้อส่วนใหญ่ไว้กับตัวเอง เนื่องจากสุทโธนาคนาคเห็นว่าชนเผ่าใหญ่กว่าชนช้าง ต้องมีขนาดใหญ่กว่าช้าง จึงได้นำมาสู่การแตกแยกหรือเป็นศัตรูกันของนาคทั้งสองซึ่งเป็นเพื่อนกัน

⁴ ปริชา พินทอง วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่. (อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2524), น. 65-71.

หลายประเด็นทั้งการกำเนิดเมืองโยนกนาคนคร หรือเวียงหนองล่อง ที่ปรากฏในตำนานสิงหนวัติ⁵ พงศาวดารโยนก พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน รวมถึงประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ที่พูดถึงต่อกันมาถึง”ตำนานปลาไหลเผือก”⁶ของคนพื้นเมืองล้านนา การล่มสลายของเมืองเป็นหนองน้ำ ที่คร่าชีวิตเจ้าเมืองและชาวบ้านลงไป เหลือเพียงหญิงม่ายหลังหนึ่งบนขอบหนอง ในขณะที่ตำนานการเกิดหนองหานของภาคอีสานมีความสัมพันธ์กับตำนานอุรังคนิทาน หรือตำนานการสร้างพระธาตุพนม⁷ ที่พูดถึงความสัมพันธ์ของเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย ที่สืบเชื้อสายมาจากพญาขอม โดยพระเจ้าภิงคาระครองเมืองหนองหานหลวง และพระยาคำแดง ครองเมืองหนองหานน้อย โดยพระเจ้าภิงคาระ มีมเหสีชื่อพระนางนารายณ์เจงเวง ผู้สร้างพระธาตุนารายณ์เจงเวง ที่สัมพันธ์กับอาณาจักรศรีโคตรบูร ตำนานดังกล่าวได้พูดถึงเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ที่ทำให้เกิดเป็นหนองหานทั้งสองแห่งและกลายเป็นเมืองที่ไร้ผู้คนตั้งแต่นั้นมา(เดิม 2499:356-358) ในขณะที่อีกตำนานหนึ่งของเมืองหนองหานน้อยที่ชาวบ้านพูดถึงในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานที่ทับเป็นร่องของตำนานรักระหว่างผาแดง นางไอ่และกระรอกด่อนหรือ กระรอกเผือกซึ่งทำให้ผู้คนในบริเวณนี้มักบอกว่า “หนองหานสกลคือหนองหานเอียน⁸ ด่อน⁹ แต่หนองหานกุมภวาปีคือกระรอกด่อน” เพื่อยืนยันความจริงของตำนานดังกล่าวและบ่งบอกว่าหนองหานบริเวณนี้คือหนองหานตามตำนานที่คนอีสานเชื่อถือ เมื่อพูดถึงหนองหานก็ต้องเล่าถึงตำนานผาแดงนางไอ่เป็นต้น

ในบรรดาเรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราของคนอีสาน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากที่สุดก็คือ ตำนานความรักของผาแดงนางไอ่ ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของชุมชน การตั้ง

⁵ ในตำนานสิงหนวัติ กล่าวถึงพระเจ้าสิงหนวัติ อพยพโยกย้ายมาจากส่วนหนึ่งของจีน ที่เรียกกันว่ามหา นครราชคฤห์เมื่ออพยพลงมาตามลำน้ำโขง มาพบชัยภูมิที่ดีแห่งหนึ่งอยู่ห่างจากลำน้ำโขง 7,000 วา จนมาก่อนสร้างเมืองโยนกนาคนครขึ้นก่อนที่จะล่มจมลงไปเป็นเวียงหนอง

⁶ สยามอารยะ “ท่องตำนานเวียงหนองล่อง จมน้ำนับพันปี นามโยนกนาคนบุรีศรีเชียงแสน” สยามอารยะ. 3 (กรกฎาคม 2538) : 28-33.

⁷ ตำนานการสร้างพระธาตุพนม มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านช้างหรือศรีสัตนาคนหุตในศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับเมืองต่างๆในภูมิภาค คือเมืองศรีโคตรตะบอง (นครพนม) เมืองหนองหานน้อย (อำเภอหนองหานอุดรธานี) เมืองพาน(อำเภอบ้านผืออุดรธานี) เมืองสุวรรณภูมิ (อยู่ในเขตลาว) และเมืองจันทบุรี(เวียงจันทน์)ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน รวมทั้งเมืองที่ห่างไกล เช่นเมืองอินทปัฐ (กัมพูชา) เมืองจุลฑี (ตังเกี๋ย) และเมืองสาเกต (ร้อยเอ็ด) และเมืองกรุงธนกร(อยุธยา) ที่ได้สร้างพระธาตุพนมที่ภูเก้าพรา บริเวณริมแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่เป็นกลางไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ เพื่อป้องกันการรบพุ่งแย่งชิงพระธาตุระหว่างกัน (อ้างจากศรีศักร 2522:35)

⁸ เอียน ในภาษาอีสานหมายถึงปลาไหล

⁹ ด่อน คือคำเรียกลักษณะของคนสัตว์ที่มีสี่ขาเผือกหรือสีขาว

ถิ่นฐานบ้านเมือง การกำเนิด แม่น้ำ หนองน้ำ และลำห้วย รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมที่คนในชุมชนปฏิบัติเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและดินในการเพาะปลูก ผ่านพิธีการบูชาพญาแถน ในช่วงเดือนหกหรือเดือนเมษายน ของทุกปี ที่เรียกว่าบุญบังไฟ ตามพิธีกรรมฮีดสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสาน ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานหลายเรื่องเช่นตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานหนองหานและพญาคันคาก เป็นต้น¹⁰ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นพื้นฐานความเชื่อ ค่านิยมและโลกทัศน์ของชาวอีสาน ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสาน ผ่านร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ยืนยันความจริงของนิทานปรัมปราดังกล่าว โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับตำนานการเกิดหนองหานกุมภวาปี¹¹ ของชาวอุดรธานีที่บอกเล่าสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ตำนานผาแดงนางไอ่ : การเกิดหนองหานกุมภวาปีจากความโกรธของพญานาค

“นิทานปรัมปรา เป็นการใช้ภาษา (parole) เพราะเป็นการเล่าเรื่องแบบหนึ่ง ขณะเดียวกันก็เป็นระบบของภาษาด้วย (language) เพราะต้องเล่าภายใต้กฎเกณฑ์โครงสร้างชุดหนึ่ง เช่นเป็นการพูดถึงอดีต ปัจจุบัน และ อนาคตไปพร้อมๆ กัน” (ไชยรัตน์ 2545:70)

จากคำกล่าวข้างต้น การวิเคราะห์นิทานปรัมปรา จึงไม่ใช่แค่เรื่องของกาวิเคราะห์เนื้อหาหรือขอบเขตทางวัฒนธรรมแต่เพียงเท่านั้น แต่เป็นการทำความเข้าใจความคิดของมนุษย์ใน

¹⁰ สุริยา สมุทคุปต์, สัญลักษณ์สำคัญในบุญบังไฟ : การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา, ขอนแก่น:ห้องปฏิบัติการมานุษยวิทยาของอีสาน, (ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยของแก่น, 2533):6

¹¹ หนองหานกุมภวาปี เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 22,500 ไร่ (ในหนังสือสำคัญสำหรับที่ทางหลวงสาธารณประโยชน์ระบุว่าเนื้อที่ 18,025 ไร่ 3 งาน 18 3/10 ตารางวา) ครอบคลุมพื้นที่ ใน 3 อำเภอ คือ อำเภอกุมภวาปี กิ่งอำเภอกู่แก้ว และกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี ไหลผ่านพื้นที่ 97 หมู่บ้าน 8 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลอุมจาน ตำบลนาม่วง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ตำบลคอนสาย ตำบลแซแล กิ่งอำเภอกู่แก้ว ตำบลเวียงคำ ตำบลตูมใต้ และตำบลพันดอน อำเภอกุมภวาปี หนองหานกุมภวาปี ถือว่า เป็นหนองน้ำที่มีความสำคัญเพราะเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำปาว หนึ่งในลำน้ำสาขาสำคัญของลำน้ำชี และหนองหานมีลำห้วยสาขาหลายสายที่ไหลมาบรรจบกัน เช่น ห้วยสามพาด ห้วยลักนาง ห้วยหัวเลิง ห้วยโพนจาน ห้วยกองสี ห้วยหิน และห้วยน้ำซ่อง ที่หล่อเลี้ยงผู้คนที่ย้ายอยู่รอบหนองหาน ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์ปลา และน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค เพื่อการเกษตร มาตั้งแต่อดีตและมีความสัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อของคนลุ่มน้ำหนองหานที่เล่าผ่านนิยายปรัมปราพื้นบ้าน คือ ตำนานผาแดง นางไอ่ ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือหลักฐานทางโบราณคดี ระบุว่า บริเวณหนองหานเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว และเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนหนาแน่นมาตั้งแต่โบราณ

ลักษณะที่เป็นสากล ดังเห็นได้จากตำนานปลาไหลเผือกของชาวล้านนา ที่พูดถึง โยนกนาคนคร หรือหนองหานกุมภวาปี ที่พูดถึงเรื่องของพญานาคพงศ์หรือกระรอกเผือก ผ่านตำนานผาแดงนางไอ่ ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของโลกทัศน์ ความเข้าใจ ต่อระบบจักรวาล ระบบธรรมชาติ ของโลก และชุมชน ของมนุษย์ตั้งแต่อดีตและปัจจุบัน ต่อเรื่องของการอธิบาย เรื่องของการตั้งถิ่นฐานและอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ที่คนในอดีตได้รวบรัดหรืออธิบายจักรวาลอย่างเป็นสากล ซึ่งเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็วหรือเรียกว่า “กระบวนการหาคำตอบของชนเผ่าดั้งเดิมที่ต้องการเข้าใจจักรวาลอย่างเป็นสากลด้วยวิธีลัดที่สุด”¹² (อ้างจากปริตดา 2533:54) ผ่านเรื่องของ ฟา ดินและน้ำ หรือ สวรรค์ โลกและบาดาล ความสำคัญที่ปรากฏในนิทานปรัมปรา ไม่ใช่เนื้อหาอันพิลึกพิลั่น ที่มีความแตกต่างกันในผู้เล่าแต่ละคน แต่คือระบบความคิด กฎเกณฑ์หรือโครงสร้างบางอย่างที่กำหนดความหมายของนิทานปรัมปรา ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งหรือความจริงของคนในพื้นที่ ที่ถูกบอกเล่า และผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมชุดต่างๆ ที่สัมพันธ์กับนิทานและวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น พิธีกรรม จุดบั้งไฟ เพื่อบูชาพญาแถนและสร้างความมั่นใจให้กับชาวนาในการได้รับน้ำท่าที่อุดมสมบูรณ์ต่อการเพาะปลูก และพืชผลเจริญงอกงาม แม้ว่าจะปะทะกับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวในปัจจุบันที่พยายามเข้ามาแทรกแซงและเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมดังกล่าวก็ตาม

ดังเช่นตำนานการเกิดหนองหานกุมภวาปี จากการศึกษาของผู้ศึกษาพบว่า แม้ว่าจะมีความพิลึกพิลั่นในการอธิบายและการเล่าที่แตกต่างกันในผู้เล่าแต่ละคน ตามความทรงจำที่จดจำสิ่งที่เล่าต่อกันมาได้มากน้อยต่างกัน ทั้งในรูปของนิทาน คำกลอน หรือหมอลำ ก็ตาม แต่จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ ก็พบว่าในเนื้อหาของนิทานปรัมปรา มีความสอดคล้องกันหลายประเด็น โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน ชื่อหมู่บ้าน แม่น้ำต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรรมและการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่ยังคงสืบทอดต่อกันมาในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่คนในชุมชนใช้อธิบายความเป็นมาของตัวเองและความสัมพันธ์ต่อพื้นที่ ที่เป็นเรื่องของภูมิศาสตร์สังคม (Social Geography) เรื่องเล่าตำนานผาแดงนางไอ่มีดังนี้คือ¹³

¹² ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล “เค้าโครงความคิดเรื่องโครงสร้างในการศึกษานิทานปรัมปราของโคลด เลวี-สเตราส์,” วารสารธรรมศาสตร์ 17/1 (มิถุนายน 2533), น. 54.

¹³ อ้างอิงจาก การสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำหนองหาน ที่เป็นผู้เล่านิทานของคนในหมู่บ้าน 3 คนคือ พ่อบุญตา จันทรเสนา อายุ 67 ปี ชาวบ้านคุ้มจาน เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2544 พ่อทองดี จันทรเสนา ชาวบ้านสวนมอญ อายุ 78 ปี วันที่ 3 กรกฎาคม 2548 และพ่อตู้แขก บุญจันทร์ อายุ 65 ปี วันที่ 24 พฤษภาคม 2545 จากการสังเกตพบว่าเป็นผู้มีความเป็นปราชญ์และผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา สามารถ

พญาขอมผู้ครองเมืองเอกชะรีตา¹⁴ มีพระมเหสีชื่อนางจันดา และมีพระราชธิดาที่ทรงสิริโฉมงดงามนามว่า นางไฉ่คำ พระยาขอมทรงมีน้องชายสองคนครองเมือง เชียงเหียน¹⁵ และเมืองสีแก้ว¹⁶ และหลานชายอีกสองคน ครองเมือง ฟ้าแดดสงยาง¹⁷ และเมืองหงษ์¹⁸ โดยให้ไพร่พลไปเมืองละ 8,000 คน ความงามของธิดาไฉ่คำเลื่องลือไปทั่วทิศ จนไปถึงท้าวผาแดง พระโอรสเจ้าเมืองผาโพง¹⁹ เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนาง จึงให้ทหารมหาดเล็กนำแก้วแหวนเงินทองไปให้นางเพื่อเป็นไมตรี และได้เดินทางไปหานางไฉ่คำที่เมืองเอกชะรีตา จนทั้งคู่เกิดต้องชะตาและรักชอบกัน ในอีกด้านหนึ่งฟังศ์ผู้เป็นพยานาคและเป็นบุตรของพระยาสุทโธนาค²⁰ ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งครองเมืองบาดาล ก็หลงใหลใฝ่ฝันอยากได้นางไฉ่ มาครอบครองเช่นเดียวกันกับเจ้าชายจากเมืองอื่นๆ

จนกระทั่งนางไฉ่คำถึงวัยที่จะมีเหย้ามีเรือนได้พญาขอมจึงได้แจ้งข่าวให้กับบรรดาหัวเมืองต่างๆ ได้ทำบังไฟขึ้นมาจุดแข่งขัน บังไฟใครขึ้นสูงก็จะได้นางไฉ่ไปครอบครอง อีกทั้งเพื่อเป็นการบูชาพญาแถนที่อยู่บนฟ้า ช่วยดลบันดาลให้ฝนตกลงมาตามฤดูกาลเพื่อให้ชาวเมืองได้ทำการเพาะปลูก และได้กำหนดให้วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันจัดงานบุญบังไฟ เพื่อให้บรรดาเจ้าชายจากเมืองต่างๆ ทำบังไฟแข่ง บังไฟหมื่น บังไฟแสน มาร่วมเฉลิมฉลอง แห่แข่งเพื่อความสนุกสนานและจุดแข่งขันกันโดยเอานางไฉ่เป็นเดิมพัน ทั้งท้าวผาแดง และฟังศ์ก็มาร่วมงานด้วย โดยท้าวผาแดงได้ทำบังไฟมาแข่งขันด้วย ผลการจุดปรากฏว่าบังไฟของพญาขอมแตก ซึ่งเป็นลางว่าบ้านเมืองอาจเกิดภัยพิบัติ ส่วนของท้าวผาแดงไม่ขึ้น ส่วนของเจ้าเมืองเชียงเหียน ฟ้าแดดสงยางขึ้นได้สูง บางสำนวนก็ว่าขึ้นนานถึงสามวันสามคืนจึงตกลงมา แต่เนื่องจากทั้งคู่เป็นอาของนางไฉ่ จึงไม่ได้นางไฉ่ไป ชาวบ้านบางคนบอกว่านางไฉ่ไม่ชอบคนแก่ แต่ชอบคนหนุ่มอย่างผาแดงจึงไม่

อ่านภาษาบาลีได้ เขียนภาษาอีสานโบราณได้ รวมถึงเล่าตำนานต่างๆ ได้ เช่นปู่สังกะสาย่าสังกะสี ตำนานน้ำเต้าปรง มีการเขียนบันทึกเรื่องราวไว้เป็นหนังสือ และสามารถท่องกลอนลำให้ฟังเกี่ยวกับตำนานดังกล่าวได้

¹⁴ เมืองเอกชะรีตา สันนิษฐานว่าเป็นเมืองหนองหานน้อย อยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

¹⁵ เมืองเชียงเหียนเชื่อว่าอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

¹⁶ เมืองสีแก้วเชื่อว่า อยู่ในเขตตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

¹⁷ เมืองฟ้าแดดสงยาง ปัจจุบันเชื่อว่าอยู่ในเขตอำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

¹⁸ เมืองหงษ์ ปัจจุบันเชื่อว่าอยู่ในเขตตำบลเมืองหงษ์ อำเภอจตุรพักพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

¹⁹ เมืองผาโพง ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นหมู่บ้านเล็กๆในเขตอำเภอปากชม จังหวัดเลย อยู่ห่างจากลำน้ำโขงราว 10 กิโลเมตร

²⁰ สุทโธนาค น่าจะเป็นพยานาคผู้สร้างแม่น้ำโขง ที่สัมพันธ์กับเรื่องของบึงคำชะโนดในเขตอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีพยานาคที่เชื่อมโยงหนองหานน้อย หนองหานหลวงและแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดหนองคาย

ยอมแต่งงานด้วย หลังจากสิ้นสุดการแข่งขันความรักของผาแดงและนางไอ่ก็มีมากขึ้นทั้งคู่มีความสัมพันธ์ต่อกันจนกระทั่งผาแดงเดินทางกลับเมืองตนเอง ข้างฝ่ายพังคี่ก็หลงรักนางไอ่มากจนทนไม่ได้ ต้องปลอมเป็นกระรอกต่อน (กระรอกเผือก) แขนงขอคำ(กระดิ่งทองคำ) มาวิ่งเล่นอยู่ตามต้นไม้ใกล้ที่ประทับของนางไอ่ เพื่อให้เห็นหน้านางไอ่ และเมื่อนางไอ่ได้เห็นกระรอกพังคี่ก็ใคร่อยากจะได้มาเป็นของตนเองไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด หรือจับเป็น จับตายก็ตาม นางจึงได้รับสั่งให้เรียกชายฉกรรจ์และนายพรานที่มีในเมือง มาร่วมไล่ล่ากระรอก ชื่อของนายพรานกลายเป็นชื่อของหมู่บ้านต่างๆ เช่นบ้านกงพราน มาจากนายกงพราน บ้านพรานจัวมาจากนายพรานชื่อจัว หรือบ้านพรานงู และพรานซอน²¹

การไล่ล่ากระรอกดังกล่าวเป็นที่มาของตำนานชื่อหมู่บ้านต่างๆรอบหนองหาน การไล่ล่ากระรอกเผือกเริ่มตั้งแต่ บ้านอุม่จาน เพราะวิ่งผ่านป่าต้นจาน(ทองกวาว) ออกจากบ้านนี้วิ่งไปบ้านโพนทอง จอมปลวกกลายเป็นทอง กระรอกวิ่งเลี้ยวไปทางอื่น เรียกว่าบ้านแซแล ชาวบ้านนายพรานที่ไล่ล่าก็เอาปืนยิงไล่กระรอก เกิดเป็นบ้านเมืองปรังเพราะเสียงปืน แต่ยิงกระรอกไม่เข้า กระรอกไม่ตาย จึงได้ชื่อว่าบ้านดอนคง ต่อจากนั้นก็เข้าไปบ้านคอนสาย เพราะนายพรานใช้หน้าไม้เล็งยิงกระรอกจนสายหน้าไม้ขาด จนต้องแบกคอนกลับไป จากนั้นก็ตามกระรอกไป โดยโยนหิน โยนพริกโยนเกลือ ปาหินแฮ่ไล่กระรอก กลายเป็นบ้านเมืองพริก จนกระทั่งกระรอกเผือกมาถูกยิงตายที่บ้านพันดอน ชาวบ้านบอกว่าที่ชื่อพันดอนเพราะชาวบ้านและนายพรานวิ่งไล่กระรอกมาพันกว่าดอนแล้ว ก่อนตายกระรอกพังคี่ อธิษฐานขอให้เนื้อตัวเองมีมากถึง 8,000 เกวียน คนทั้งเมืองกินเท่าไรก็ไม่หมดสิ้น และใครที่กินก็ขอให้พบกับหายนะภัยพิบัติเป็นไปต่างๆ จากนั้นก็นำเนื้อกระรอกมาฆ่าแหละที่บ้านเชียงแหว โดยแจกจ่ายให้ชาวบ้านนายพราน ทหาร คนในเมืองรวมถึงธิดาไอ่คำ ทั้งปึงย่าง ทำลาบก้อย ต้มเลี้ยงกันรวมถึงเจ้าเมืองขอมและนางไอ่คำ ยกเว้นพวกแม่ม่ายที่ไม่มีสามีเพราะไม่ได้ช่วยทำงานจึงไม่ได้รับส่วนแบ่งหรือได้กินเนื้อกระรอก

ฝ่ายบิรवारของพังคี่ก็นำความไปบอกแก่สุทโธนาถ สร้างความโกรธแค้นให้สุทโธนาถ และยกทัพจากเมืองบาดาลตั้งไพร่พลอยู่ที่ห้วยหมากแข้งปัจจุบันคือห้วยหมากแข้ง และแปลงมาเป็นขอนไม้อยู่บริเวณหนองซอนกว้างปัจจุบันคือบ้านหนองซอนกว้าง บ้างก็แปลงเป็นหินกลิ้งลงมาปัจจุบันคือบ้านคำกลิ้ง จุดนี้เองที่เป็นที่มาของการเกิดแม่น้ำสายต่างๆ รวมถึงหนองหานกุมภวาปี จากการโจมตีของไพร่พลนาถ ต่อมนุษย์ โดยบ้านแรกที่ถล่มล้มจมคือบ้านเมืองหล่มในปัจจุบันเมื่อบ้านเมืองเกิดความสั่นสะเทือนจากขนาดที่ดันพื้นดิน บรรดาข้าวของถ้วยชามในบ้านเรือนก็หล่น

²¹ หมู่บ้านเหล่านี้อยู่ในเขตอำเภอหนองหานในปัจจุบัน คือบ้านกงพราน บ้านพรานจัว บ้านพังงู และบ้านพังซอน

ลงมาแตก กลายเป็นห้วยไฟจานและบ้านไฟจาน พญานาคโกรธก็พ่นไฟออกมา กลายเป็นห้วยไฟไหม้ ข้างฝ่ายผาแดง เมื่อได้ยินข่าวก็ควมม้าซื้อบักสาม มาหานางไธเพื่อพานางหลบหนี นางไธรีบหยิบฉวยสิ่งของติดตัวมาด้วยสามอย่าง คือหม้อ แหวน และกลอง แต่ระหว่างทางเนื่องจากของมีมากเกินไปทำให้การหนีเป็นไปด้วยความยากลำบาก ผาแดงจึงบอกให้นางไธทิ้งหม้อลงไป เกิดเป็นห้วยน้ำหม้อในเขตตำบลพันดอน อำเภอกุมภวาปีปัจจุบัน และต่อมาก็ทิ้งกลองลง ปัจจุบันคือห้วยกลองสี ในเขตเดียวกับห้วยน้ำหม้อ ระหว่างที่หนีม้าบักสามก็พาดตกลงไปทำให้อวัยวะของมันทูดินเกิดเป็นห้วย ในปัจจุบันคือห้วยสามพาด ที่เป็นชื่อหมู่บ้านและตำบลในกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานีด้วย จนเมื่อมาถึงบริเวณที่พังค้ำเข้ามาซึ่งเอนางไธลงไปใต้พื้นดิน ก็คือบริเวณห้วยลักนาง ในเขตอำเภอกุมภวาปี ในปัจจุบัน ทำให้ท้าวผาแดงเสียใจอย่างมากและขี่ม้ากลับไปที่บ้านผาแดง แต่พญานาคพังค้ำมาแย่งชิงแหวนของนางไธจากผาแดงไป เกิดเป็นหนองแหวน ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเพ็ญ บ้านเมืองต่างๆก็ล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ และมีดอนที่ไม่ถูกน้ำท่วมเหลือเพียงดอนเดียว ที่เรียกว่า ดอนแม่มายหรือดอนแก้วในปัจจุบัน เพราะแม่มายไม่ได้กินเนื้อกระรอก ปัจจุบันก็คือหมู่บ้านดอนแก้ว ที่ตั้งวัดพระธาตุดอนแก้วสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของเมืองหนองหาน